

Milana Černelić

Filozofski fakultet, Zagreb

Primljeno: 01. 10. 1990.

**O TRAGOVIMA ZADRUGE KOD BUNJEVACA U JUŽNOJ
MAĐARSKOJ****SAŽETAK**

U prikazu tragova zadruge u etničkoj skupini Bunjevci, koji su naseljeni u okolici grada Baje u južnoj Mađarskoj, autorica se koristila rezultatima terenskih istraživanja iz 1984. Premda su ta istraživanja pokazala da je o zadržanom načinu života ovih Bunjevaca moguće dobiti tek fragmentarni uvid, njihov je doprinos to značajniji, jer o zadrugama ove skupine Bunjevaca u etnološkoj literaturi nema podataka. Literatura o bunjevačkim zadrugama također je manjkava. Premda se u mnogim člancima spominje zadruga i njezine osnovne odrednice, ti su podaci sasvim uopćeni i oskudni.

Terenska istraživanja na području bunjevačke etničke skupine u južnoj Mađarskoj, osim tragova o ovome načinu života, dala su značajne i zanimljive podatke o prijelaznom obliku obiteljskog života od zadruge do inokosne obitelji. Nakon prikaza o tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj pokušat ćemo ih usporediti sa zadrugama kod Bunjevaca u Bačkoj i Jugoslaviji. Podaci o jugoslavenskim bunjevačkim zadrugama također su, u prvom redu, rezultat autoričnih terenskih istraživanja, koja su, za razliku od istraživanja u Mađarskoj, dala prilično cjelovit i detaljan pregled zadruge bunjevačkog stanovništva u Bačkoj.

Pri razmatranju zadruga u Podunavskih Bunjevaca na prvom mjestu treba naglasiti da je o njima vrlo malo poznato iz pisanih izvora. U pojedinim opisima zadruga se spominje tek usput s naznakama njezina sustava i istaknutim pojedinim pojavama iz zadržanog života (35 : 852; 2 : 210; 23 : 190—191; 24 : 587—588; 5 : 397; 22 : 94—96; 29 : 99—100; 33 : 70—74; 121—122; 15 : 10—12; 38 : 123—129; 36 : 225—228; 27 : 144).¹ Dok se u starijim izdanjima mogu naći više-manje identični podaci koje su pisci jedan od drugoga zapravo prepisivali (34 : 60—66), noviji prilozi tek se površinski dotiču zadruge ili se bave samo pojedinim pojavama tog oblika obiteljskog života. Većinom su to uopćeni ili šturi prikazi, bez precizne oznake o kojim je Bunjevcima riječ, s obzirom da u Podunavlju postoje četiri regionalne bunjevačke skupine. Iznimku predstavlja subotička skupina Bunjevaca, kojima je posvećeno više priloga, pa se tako nađe nešto podataka i o zadrugama (35; 23; 24; 15; 33). I ostali prilozi o bačkim Bunjevcima zapravo se odnose na Bunjevce

¹ U kalendarima, časopisima i novinama ima više priloga koji se dotiču zadržanog života s kritičkog stanovišta, bilo s pozitivnim bilo s negativnim predznakom, ovisno o pristupu autora. Takvi prilozi ne daju nam podatke o zadrugi.

u Subotici i okolici. Pisani izvori, dakle, daju nam određene parcijalne podatke o bunjevačkim zadrugama subotičke regije. Za ostala područja u kojima obitavaju Podunavski Bunjevci ima sasvim malo parcijalnih podataka o zadrugama (27 : 144; 16; 17; 18).

Iz navedenih razloga moramo se osloniti prvenstveno na novija istraživanja. Ta su istraživanja obuhvaćala pojedine zadrugne obitelji, a u dva slučaja riječ je o prikazu zadruga na primjeru nekoliko obitelji u određenom lokalitetu: Balažević-Marinkić u Tavankutu, Dulić u Đurđinu, Gabrić u Žedniku u subotičkoj regiji, o zadrugama na salašima na Bezdanskom putu i zadrugi Matarići-Opštinari na istoimenim salašima u okolici Sombora, te o zadrugama u Gornjem Sentivanu, o zadrugama Sibalin-Piroš i Dujmov-Vulce u Gari, o zadrugi Pijuković u Aljmašu, Mandić-Josini u Čavolju i Vacić-Livakovi u Kačmaru na području južne Mađarske u okolici Baje u županiji Bácskiskun (6; 7; 8; 9; 10; 11).²

Da bismo utvrdili karakteristične pojave u zadrugi Podunavskih Bunjevaca važno je imati uzorke zadruga sa više strana. Tako je moguće uočiti razlike i sličnosti između zadrugnog sustava iste etničke skupine regionalno grupirane oko tri centra: Sombor, Subotica i Baja. Ta je činjenica gotovo u pravilu zanemarena, pa se svi Podunavski Bunjevci svode pod zajednički nazivnik subotičke regionalne skupine Bunjevaca. Uopćavanje bez dobro postavljene osnove, zasnovane na provjerenim činjenicama, znanstveno je problematičan pristup.³ Nažalost, ta je tendencija očita i kontinuirana. S obzirom da o zadrugama četvrte regionalne skupine Podunavskih Bunjevaca u okolici Budimpešte postoji tek nešto oskudne rukopisne građe, analizom smo mogli obuhvatiti ovu bunjevačku skupinu samo pri razmatranju nekih pojedinosti o kojima ima podataka (16).

Prikazi zadruga u jugoslavenskom dijelu Bačke ulaze u sve pojedinosti života i rada pojedine zadrugne obitelji te kao takve mogu i treba da budu polazište za analizu. Podaci o bunjevačkim zadrugama na području južne Mađarske manje su cjeloviti, ponekad na prvi pogled ne sasvim jasni i precizni, jer su izloženi kao fragmenti pojedinih pojava ovako organiziranog obiteljskog života. Pažljivom analizom raspoloživih podataka moguće je uočiti određene karakteristične pojave u zadrugama ove skupine Bunjevaca.

Kada je riječ o zadrugama važno je voditi računa »o načelu nepodijeljenoga odnosno nedjeljivoga zajedničkog imutka, o zajedničkom gospodarenju, podjednakom korištenju svih zadrugnih dobara, o poštivanju određenih pravila prigodom (načelno moguće) diobe tog imutka« (20 : 82). Zadrugni sustav u cjelini nije moguće ukratko prikazati, jer je riječ o složenoj strukturi unutar koje se zadire u svakodnevni život i u gospodarska pitanja šire obitelji udružene po krvnoj i bračnoj pripadnosti. Stoga ćemo se ograničiti samo na pojedina pitanja iz života zadruga: na ulogu domaćice i podjelu dužnosti i poslova među ženama, na karakteristične oblike upravljanja u zadrugi te na oblike raslojavanja i raspada ovakva načina obiteljskog udruživanja. Pritom je važno uzeti u obzir i povijesni i geografski okvir unutar kojega se pojava zadruga promatra. Podunavske skupine Bunjevaca žive, uz ostale etničke skupine, zajedno s Mađarima, nekoliko stoljeća na istom prostoru. Prem-

² A. Sekulić navodi građu o zadrugama zabilježenu vlastitim istraživanjima. Steta što je ta građa nedostupna, s obzirom da nije pohranjena u nekom od arhiva, jer bi veći broj uzoraka sasvim sigurno omogućio objektivniji uvid u pojedinosti organizacije života i rada u bunjevačkim zadrugama (v. 36 : 227).

³ O tom nedostatku u pristupu Podunavskim Bunjevcima u nekim je ranijim priložima posvećeno više prostora u kritičkom osvrtu na literaturu koja se bavi svadbenim običajima Bunjevaca u Bačkoj. Ta kritika ima opće značenje, jer je takva tendencija prisutna pri obradi različitih etnoloških pojava (v. 113 : 114–116; 14).

da su i Mađari živjeli u zadrugama, čini se da na ovim podunavskim prostora, te pojave u Mađara nije bilo. Zadruge u Mađara uglavnom obuhvaćaju južne, jugozapadne i sjeverne dijelove Mađarske (3 : 102). Najbliže područje Bunjevcima u Mađarskoj bilo bi područje između Dunava i Tise, premda je ta tvrdnja sasvim neodređena, jer nije jasno o kojim se konkretno regijama radi na tako širokom prostoru (30 : 231). Pored toga, prikazi određenih zadrugnih sustava tiču se drugih dijelova Mađarske u kojima je zadrugni život bolje istražen. U Bačkoj u okolici Subotice među Mađarima zadruga nije bilo (15 : 10). U okolici Sombora jedna obitelj licitara živjela je u specifično organiziranoj zadrugi, koja međutim nema dugu tradiciju, jer je osnovana tek iza Prvoga svjetskog rata (12 : 222—236). Stoga se ne bi moglo bez ograda neke pojave u bunjevačkim zadrugama svesti na utjecaj mađarskih zadruga, osim onih pojava koje su regulirane zakonskim odredbama na ovim prostorima. Bez obzira na ove primjedbe treba pri analizi pojedinih pitanja iz života bunjevačkih zadruga ukazati i na opće karakteristike mađarskih zadruga. Penavjin O. govori o »podunavskom etnografskom kulturnom savezu« sa više-manje zajedničkih karakteristika i o »panonsko-balkanskom jedinstvu«, raspravljajući o mađarskim zadrugama u Slavoniji. S obzirom da je ovdje riječ o mađarskim zadrugama u južnoslavenskom okruženju, rezultati analize mogu donekle potvrditi takvu ocjenu, premda pri širem uopćavanju treba biti oprezan (32 : 5). Kada je riječ o bunjevačkim zadrugama nemamo materijala za usporedbu, jer za te regije nema potvrda o mađarskim zadrugama. Ove digresije samo ukazuju na svu složenost problematike zadruga. Tek bi veći broj uzoraka kod obje etničke skupine na istom prostoru omogućio usporednu analizu koja bi bila objektivna i pouzdana.

Starješina zadruga u Podunavskih Bunjevaca u pravilu je otac, koji uz majku živi i gospodari u zajednici sa svojim sinovima i njihovim obiteljima. Isti sistem upravljanja prevladava i u mađarskim zadrugama (3 : 102; 30 : 234—235; 31 : 684—685; 32 : 13—15).

Domaćica u zadrugi bila je u pravilu žena domaćina, dakle, najstarija žena u kući. Ova pojava također je karakteristična i za mađarske zadruge (3 : 102; 30 : 236; 31 : 684—685). Ako domaćin ostane udovac dužnost domaćice preuzima jedna od snaha po izboru. U Đurđinu se bira najstarija snaha, a u Gornjem Sentivanu najstarija kćer, ako je odrasla i neudata, u protivnom također najstarija snaha (8; 11). U ostalim bunjevačkim zadrugama u južnoj Mađarskoj o tome nema podataka.

U nekim slučajevima domaćica kao žena domaćina može ga u toj ulozi naslijediti u slučaju njegove bolesti ili smrti. U zadrugama Gabrića u Žedniku, Matarića-Opština te Šibalin-Piroš u Gari žena domaćina preuzima upravljanje zadrugom, premda ona zapravo ne obavlja njegove poslove već ih prepušta najstarijem (Matarići, Gara) ili najsposobnijem sinu koga među sobom braća izaberu (Žednik), a taj je u tom slučaju zapravo njezin zamjenik (7; 9; 11). U Gornjem Sentivanu žena može biti mužev nasljednik, premda neformalno domaćin postaje najstariji sin. U Kačmaru se pamti da je prije bilo takvih slučajeva (11). U drugim bunjevačkim zadrugama očevo nasljednik biva najstariji sin.

Što se tiče dužnosti domaćice i podjele ženskih poslova na relativno uskom prostoru kod iste etničke skupine postoje različite mogućnosti podjele poslova. Pri pokušaju klasifikacije tih poslova vrlo je korisno poslužila postojeća tipologija dužnosti domaćice i ženskih poslova koju je napravila J. Andrić (1 : 57—76 + karta). U etnologiji je mali broj radova te vrste, koji nam daju mogućnost da nove podatke razvrstamo prema pripremljenoj tipo-

logiji. Na taj način moguće je uočiti u kakvom se prostornom suodnosu nalazi novi podatak s istovjetnim podacima u ostalim južnoslavenskim područjima.

Posao domaćice dijeli se (prema J. Andrić) na: pripremanje jela, posebne poslove — kuhanje i pečenje kruha te preradu mlijeka, i na pomoćne poslove (1 : 65—69; 71). Obavljanje tih poslova može biti u nadležnosti jedne žene u zadrugi, domaćice (uz pomoć drugih žena, prema potrebi) a može biti, prema tradicijskim pravilima, podijeljeno između žena u zadrugi. Ti se poslovi obavljaju na više »načina«:

1. Domaćica kuha i obavlja glavninu poslova u kući (način x prema tipologiji, v. 1 : 62, 69, karta). Ostale joj žene pritom pomažu i obavljaju poslove prema dogovoru i sposobnostima. Ovakva podjela poslova karakteristična je za neke bunjevačke zadruga u južnoj Mađarskoj (11). U Gornjem Sentivanu i u Aljmašu između snaha nema prave podjele poslova, već se oni obavljaju prema potrebi.

2. Domaćica kuha, a snaha prerađuje mlijeko. U zadrugi Mandić-Josini postoji stalna podjela poslova između jedne snahe i domaćice. Dok je snaha zadužena da pravi mliječne proizvode, domaćica uz kuhanje još kupi jaja, dok druga snaha radi uglavnom u polju i nema neki određeni posao u kući. Ova bi pojava mogla biti u vezi sa specifičnom organizacijom zadruga o kojoj je riječ. Naime, snaha koja radi u polju taj posao obavlja umjesto muža koji je obrtnik i svoj posao radi izvan zadruga (11 : Čavolj; prema tipologiji način c, v. 1 : 62, 65—66, karta).

2a. Domaćica kuha i peče kruh a sve snahe rade na pomoćnim poslovima prema potrebi. Takav raspored potvrđen je u zadrugi Vacić-Livakovi u Kačmaru. Među snahama nema prave podjele poslova (11; prema tipologiji način c+d, v. 1 : 62, 66, karta).

3. Reduše na pomoćnim poslovima. Domaćica kuha, a snahe se svaki tjeđan redaju kao njezine pomoćnice. Ovaj tip podjele posla potvrđen je samo kod Bunjevaca u Erdu u okolici Budimpešte: svekrva je kuhala i »dirigirala« snahama (17; prema tipologiji način b, v. 1 : 62, 67, karta).

4. Žene se svaki tjeđan mijenjaju na dužnosti, one su zapravo domaćice na određeno vrijeme (prema tipologiji način a, v. 1 : 62, 67, karta). Glavni posao reduše jest da kuha, a ostali su joj poslovi varijabilni od zadruga do zadruga. Domaćica nadgleda njihov posao. Ovakva podjela poslova karakteristična je za Bunjevce u Bačkoj (6; 7; 8; 9; 10) i u dvije zadruga u južnoj Mađarskoj: u Gari i Čavolju prema općem podatku (11; 27 : 144).

4a. U Žedniku se uz redušu (kojoj je dužnost da peče kruh i pravi mliječne proizvode) posebno redaju žene zadužene za kuhanje (7; prema tipologiji način a + b, v. 1 : 62, 67, karta). U Tavankutu se uz reduše birala i tzv. domaćica koja je zapravo reduša u pomoćnim poslovima (6; prema tipologiji način a + b, v. 1 : 67, karta). Dvije žene na raznim poslovima mogu se redati i tako da prva jedan tjeđan kuha, a druga prerađuje mlijeko (što je u osnovi ista pojava kao prethodna) u Subotici i Čavolju (35 : 852; 2 : 210; 22 : 96; 23 : 190; 24 : 588; 27 : 144).

4b. U Đurđinu najstarija snaha u ulozi domaćice također ima svoj red u podjeli posla s ostalim snahama. U ovom slučaju nema domaćice, ona zapravo živi s domaćinom u gradu, pa nema udjela u združnim poslovima (8; prema tipologiji način A s načelom II, v. 1 : 68, karta). U Đurđinu i Tavankutu su se, osim u navedenoj podjeli posla, redom izmjenjivale žene i na poslovima oko kokoši.

4c. U Gari u zadruzi Dujmov-Vulce svaki se tjedan između tri snahe bira domaćica (gazdarica), koja nema nekoga posebnog posla, druga je reduša i obavlja sve važnije poslove u kući, dok treća radi u polju. Ovakva podjela poslova nije predviđena u tipologiji (11).

Značajna je pojava pri obavljanju tzv. posebnih poslova (prema tipologiji način a+b, v. 1 : 67, karta). Tako dužnost pečenja kruha na pr. u Kačmaru (11) može biti dužnost domaćice ili reduše u Žedniku (7), gdje se ona uz to brine za mlijeko i mliječne proizvode. Najzanimljiviji su načini rada oko mlijeka i mliječnih proizvoda. U Čavolju u zadruzi Mandić Josini stalna domaćica kuha, a jedna snaha radi oko mlijeka; u zadruzi Vacić Livakovi u Kačmaru sve snahe, kako koja stigne, rade oko mlijeka i na pomoćnim poslovima, dok domaćica kuha (11). Treći je način da postoje po dvije reduše od kojih jedna ima na brizi mlijeko (Žednik, Subotica, Čavolj prema općem podatku). U Subotici i Čavolju za ženu koja radi s mlijekom potvrđen je naziv *stanarica* (35 : 852; 2 : 210; 22 : 96; 23 : 190; 24 : 588; 27 : 144; U Đurđinu i Tavankutu *stanarica* polaže kvočke, hrani piliće i kupi jaja (8; 6).

Iz priložene klasifikacije ženskih poslova vidimo da je u Podunavskih Bunjevaca bilo nekoliko tipova podjele poslova. I pored određenih specifičnih slučajeva unutar određenog tipa uočljivo je da je za Bunjevce u južnoj Mađarskoj karakteristično da glavninu poslova obavlja domaćica uz pomoć snaha na različite »načine«, a za Bunjevce u Bačkoj pojava da žene određenim redom obavljaju većinu poslova uz dva slučaja iste pojave u južnoj Mađarskoj. Osim toga, postoji još i periodična podjela određene vrste posla: kuhanje i izrada mliječnih proizvoda u Čavolju, Subotici i Žedniku. Potvrda ove pojave u Bunjevaca značajna je s obzirom na karakterističan razmještaj te pojave u nekim dinarskim regijama, o čemu će kasnije još biti riječi.

Pojedine bunjevačke zadruga imale su određene specifične oblike upravljanja. U Bunjevaca je bilo i takvih zadruga u kojima je otac s majkom živio odvojeno od sinova u gradu ili u selu, ako je zadružni centar bio na salašima. Takav oblik organizacije imale su tri zadruga: Firanova zadruga na salašima na Bezdanskom putu, zadruga Dulića u Đurđinu i zadruga Dujmov-Vulce u Gari (10; 8; 11). Sinovi su bili obavezni davati roditeljima *kommenciju*, što znači određeni dio od ukupnoga zadružnog prihoda. Sinovi su radili na zemlji, otac ih je obilazio i nadgledao njihov rad i raspolagao imovinom i novcem. Najstariji sin upravljao je tekućim poslovima, određivao je tko će što raditi u dogovoru s braćom. Ovdje je zapravo riječ o nekoj vrsti paralelnog starješinstva. Otac je bio domaćin a najstariji sin zapravo je bio njegov zamjenik, uza sve individualne razlike u svakoj pojedinačnoj zadruzi. Otac zadržava svoja prava, a sin preuzima njegove dužnosti. Ovakav oblik upravljanja zadrugom potvrđen je i u literaturi (24 : 587—588; 15 : 10). »Kod Bunjevaca se dešavalo da zadruga postane bratska i za života roditelja na taj način što roditelji, kad ostare, odu sa salaša da žive u gradu. Ta zadruga funkcionira kao bratska, njome upravlja najstariji brat, ali je ona, u suštini očinska« (15 : 10). U jednoj zadruzi u Gornjem Sentivanu (Vidakovići-Troćini) roditelji su također živjeli odvojeno od braće i njihovih obitelji (11).

Premda u zadruzi Matarići-Opštinarci zadrugari žive na istom mjestu, uz očevu vlast i upravljanje zadrugom najstariji sin obavlja sve njegove konkretne poslove: trgovinu, pregled cijena na tržištu, porez i sve ostalo što bi mu otac naredio. On je zapravo bio zamjenik domaćina. Živio je odvojeno od ostale braće na unajmljenom salašu, jer se nije baš najbolje slagao s braćom. Nakon očeve smrti njegova uloga ostaje ista, jer majka preuzima sveukupno gospodarenje u onom omjeru u kojem je to i otac za života obavljao (9).

I zadruga Balažević-Marinkić imala je specifično organiziran život u zadruci. Zadrugari su se raseljavali po salašima zbog prenapučenosti. To nije značilo raspad zadruge, samo članovi više nisu živjeli na istom mjestu (ali su živjeli u istom *šoru*). I dalje udruženo obrađuju zajedničku zemlju i gospodare zajedničkom imovinom. Svaki je brat sebi odnosio svoj dio prihoda. Najmlađi sin ostaje na matičnom salašu uz oca. Zadrugom se smatraju po zajedničkom radu (6).

Prijelazni oblik iz zadrugne u inokosnu obiteljsku organizaciju života sa svim svojim posebnostima obilježava bunjevačke zadruga u južnoj Mađarskoj (11). Svi članovi živjeli su formalno zadrugno »na jednom ognjištu«, ali su prihod stjecali »obaška« svaki za sebe, obratno od spomenute zadruge u Bačkoj (6).

U zadruci Šibalin-Piroš u Gari i nakon očeve smrti dva brata od četvorice ostaju s majkom u takvim uvjetima zajedno, sada već svaki u svojoj polovici kuće. Kuhinja je ostala zajednička. Nakon majčine smrti dijele se, ali i dalje žive na istom mjestu, sada više ne kuhaju zajedno, u istoj kuhinji svaka snaha kuha zasebno. Zemlju obrađuju svaki za sebe kao što su to činili sporazumno i za majčina života. Njima je ostala sva zadrugna zemlja, a ostalu braću majka je za života isplatila.

U zadruci Pijuković u Aljmašu dva brata imala su zasebne gospodarske objekte i radili su odvojeno, svaki za sebe, ali je organizacija posla bila slična kao i prije kada se radilo zajednički. Svaki brat davao je podjednaku *komenaciju* roditeljima i neudatoj sestri. Zajedno su se hranili i ravnomjerno ulagali u kuhinju. Kada je svaki brat preuzeo brigu o svojoj obitelji izvan zadruge, braća su bila kao *arendaši* (najamnici) kod vlastitih roditelja. Nakon očeve smrti jednaki dio zemlje pripao je jednom sinu (drugi je ranije umro) i neudatoj sestri.

U Čavolju u zadruci Mandić-Josini zajednički život bio je slično organiziran. Dva brata zajedno su radili ocu, kako kaže jedan od njih, za hranu i odjeću. U početku su bili na »jednom krovu«, ali je svaki sin imao odvojenu sobu i gospodarske objekte. Radili su kako je otac odredio s tim da je u polju radio samo sin Martin, a drugi sin Stipan bio je zidar i radio je izvan zadruge. Umjesto njega njivu je obrađivala njegova žena, a zarada u obrtu pripala je njihovoj užoj obitelji. Prije diobe otac je odredio da će godinu dana biti na »njegovu krovu« da bi se osposobili za samostalan život. Kada su godine 1927. »ošli obaška na krov« Martin je i dalje obrađivao ocu zemlju »na polak« što je značilo da su obrani prihod dijelili na jednake dijelove. Po smrti majke otac zadržava polovicu zemlje, a drugu polovicu daje neudatoj kćeri Jozi, koja je ostala uz oca i brinula se o njemu. Stipan je uz zidarske poslove uzeo u *arendu* zemlju, koju je za njega Martin obrađivao, a Stipan je njemu uzvratio po potrebi okopavanjem ili u zidarskim uslugama. Martin je mogao zadrugnim alatom obrađivati zemlju koju je sebi uzeo u *arendu*. Očev dio zemlje, čini se, pripao je ravnopravno obojici braće. Martin je i nakon očeve smrti obrađivao Stipanu zemlju. I nakon diobe već krnjeg zadrugnog oblika života zadržan je »duh zajedništva«. Kao da je neka unutarnja veza održavala narušeno zadrugno ustrojstvo i nakon diobe.

Slična ovoj zadruci bila je zadruga Vacić-Livakovi u Kačmaru, gdje je jedan brat radio u polju, drugi je bio zidar, a treći drvodjelac. Nakon diobe, sin poljodjelac ostaje s ocem, ali radi posebno za sebe i posebno za oca i neudatu sestru. Kada se oženio i odselio od oca i dalje je s njim radio na zemlji, a pri većim poslovima pomagala su i ostala braća. Po očevoj smrti dobio je

dva tala zemlje, a sestra jedan tal. Braća su sestri poklonila kuću, jer je ona dvorila oca.

U Gornjem Sentivanu zadruga se postupno dijelila. Najstariji sin sa ženom ostaje s ocem i majkom i dalje upravlja imanjem dok se sasvim ne odijele. Sinovi su odlazili od kuće kako su se ženili, a tom su prilikom dobivali po jedno tele i nešto zemlje. Sin koji ostaje s ocem obrađivao je dio zemlje prvo za oca, pa tek onda za sebe. Dužnost mu je bila da ispomaže oca, jer glavnina imanja nakon diobe ostaje njemu. Ostali su pri istupanju iz zadruge dobili svoj manji dio nasljedstva. Imovina se dijeli u potpunosti iza očeve smrti. U Gornjem Sentivanu bilo je i siromašnih zadruga bez zemlje (osim eventualno vinograda). Živjeli su zajedno, išli su drugima raditi u najam, pa su zaradu dijelili i roditelje izdržavali.

Za razliku od postupne diobe bunjevačkih zadruga u južnoj Mađarskoj, koju su nam navedeni primjeri ilustrirali, u Bačkoj je do diobe zadruge moglo doći odlukom domaćina ili češće braće i dogovorom među članovima iz više razloga: nesloge među ženama, koje su osim toga bile nezadovoljne i svojim podređenim položajem, svađe oko imovine, samovolje i nepravde domaćina, nerazmjera između uloženog rada i dobitka, želje za samostalnošću i dr. Nisu svi navedeni razlozi bili podjednako važni u pojedinom času u svim zadrugama. Ni u jednoj zadrugi nije bilo svađe oko podjele imovine, osim ponekih sitnih podvala kako je to navedeno za zadrugu Dulića, na primjer (8). Nastojalo se diobu okončati sporazumno i po mogućnosti svakome po volji (6; 7; 8; 9; 10; 15 : 11). Neposredan povod za diobu zadruge najčešće je bila očeva smrt. U Tavankutu dioba nije morala značiti prestanak zadruge, već i mogući početak nove zadruge. Ovdje je očeva smrt bila glavni razlog za diobu zadruge Balažević-Marinkić, jer su među članovima zadruge vladali dobri i skladni odnosi (6). Bunjevačke zadruge su se prestale obnavljati u vremenu od početka stoljeća približno do drugoga svjetskog rata. Dioba imovine uvijek je bila ravnopravna, u imućnijim obiteljima čak su i kćeri ponekad dobivale jednak dio kao i sinovi (7), premda u pravilu njima je pripadala trećina bratova dobitka (6; 7; 8; 9; 10) ili polovica (15 : 12).

Ukoliko se zadruga dijeli za očeva života i (ili) za života majke, jedan od sinova ostaje s njima i u tom slučaju dobiva nešto više zemlje od ostale braće ili roditelji svakom sinu kupe nov salaš. U Bačkoj, uz roditelje, većinom ostaje najmlađi sin. Samo u Đurđinu i u Gornjem Sentivanu najstariji sin ostaje na starome zadrugnom kućištu (8; 11). U takvim slučajevima bilo je u većini zadruga uobičajeno da ostali sinovi daju roditeljima tkz. *komenciju*, određeni dio priroda sa zemlje za njihovo izdržavanje (7; 8; 9).

Zadruga Gabrić u Žedniku u nekim se pojedinostima razlikuje od ostalih bunjevačkih zadruga u Bačkoj. Premda je i ona »očinska«, pokazuje neke osobine »bratske« zadruga (npr. domaćin ima ograničenu vlast, nasljeđuje ga najsposobniji sin po izboru). Jedan od sinova istupio je iz zadruge još prije podjele zemlje na nagovor žene koja je imala vlastitu zemlju i smatrala da će tako bolje napredovati. Pri njihovu istupanju dobili su svoj dio u stoci, prirodni i u hrani, dok su pripadajući dio zemlje dobili pri podjeli zemlje. Zemlja je podijeljena prije nego što se zadruga formalno raspala, na što je mogla utjecati činjenica da je jedan od sinova istupio iz zadruge. Ostali zadrugari još su desetak godina zajedno živjeli i radili. Kada je otac ostario, odabrali su najsposobnijeg brata za domaćina zadruge (7).

B. Peruničić ističe da je na području Subotice među bunjevačkim zadrugama otac nastojao da ne dijeli zadrugu u slučaju da to sinovi od njega zatraže. Autor navodi primjer zadruge Gabrića iz Verušića. On je tri puta od-

bijao da izvrši diobu i pritom savjetovao i nagovarao sinove da ostanu u zajednici. Kada je do diobe ipak došlo, sinovi su se obvezali da će dvoriti oca do smrti. Osim toga, u svakom sinovljevu dijelu zemlje Ivan je zadržao za svoj »užitak« do smrti dio od pet jutara. Tih pet jutara obrađuje svaki sin u svom dijelu kao i ostalu zemlju koja mu je pri diobi pripala. Svrha tog postupka bila je da prihodi sa tih dijelova očeve zemlje pokriju troškove izdržavanja oca. Nadalje, B. Peruničić navodi: »Dogada se da otac ne dozvoli diobu do pred samu smrt, i tek onda napravi testament o podjeli. Ili otac da svakom deo od svoga imanja i svako radi na svom delu zemlje, svojim sredstvima i samo za sebe. Ali se podela ne sprovede po katastarskim knjigama, nego otac ostaje vlasnik imanja dok živi. Biva i tako da se deoba sprovede i po knjigama a da otac zadrži pravo 'plodoužitka' na celoj baštini sve do smrti. U praksi je to značilo da ako porod odustane od toga da izdržava roditelje, on ipak ne može zabraniti da se roditelji snabdeavaju životnim namirnicama sa salaša, iz svih delova svojih naslednika. Kod svih deoba se oseća da je centralna stvar u njoj materijalno obezbeđenje roditelja. Način osiguranja njihove egzistencije daje ton deobi« (33 : 71).

Navedene pojedinosti značajne su, jer ukazuju na određena osebnostna svojstva bunjevačkih zadruga. Bilo je pojedinačnih zadruga u Bačkoj u kojima nema primjera ovakvih tendencija. Razlog tome mogao bi biti u činjenici da su se te zadruga dijelile sporazumno i bez prisile, a ujedno su se sinovi, davanjem *komencije* ili time što roditelji ostaju s jednim od sinova, obvezali da će se brinuti o njihovoj egzistenciji u okviru zakonom reguliranih propisa. Čini se, da su Bunjevci u Podunavlju sačuvali neke običajno-pravne elemente koji dolaze do izražaja u specifičnim oblicima fiktivne diobe. Tendencija da se i prije stvarne diobe zemlja interno podijeli među zadrugarima osobito je izražena u bunjevačkim zadrugama u južnoj Mađarskoj. Takve se zadruga nisu najednom raspale, nego je riječ o postupnoj diobi, a u slučaju zadruga Šibalin-Piroš u Gari, moglo bi se reći, i o njezinu prirodnom odumiranju (11). Osnovna karakteristika tih zadruga jest da se zakonski zemlja ne dijeli dok je otac živ, premda još i prije diobe sinovi, svaki za sebe rade na zajedničkoj zemlji, koja je zapravo interno podijeljena. U ovom obliku gospodarenja istovremeno se opažaju dvije gotovo suprotne težnje: s jedne strane, težnja za samostalnošću izražena u stjecanju vlastitih prihoda i, s druge strane, težnja da se održi zajedništvo unutar obitelji izraženo u prvom redu u brizi o materijalnoj sigurnosti roditelja, a ujedno i u međusobnoj povezanosti braće, koji jedan drugome pomažu po potrebi. Jedan od sinova i u zadruzi je jedini radio u polju, dok su drugi zarađivali izvan zadruga. On i dalje radi na toj zemlji, za sebe i za oca uz međusobnu podjelu priroda (11 : Gornji Sentivan, Čavolj, Kačmar).

Bunjevačke zadruga u južnoj Mađarskoj u nekim se pojedinostima razlikuju od bunjevačkih zadruga u Bačkoj. Te se razlike u prvom redu tiču dužnosti domaćice i podjele ženskih poslova, kao i oblika raspadanja zadruga u vrijeme njihova nestajanja. U tim se razlikama donekle ogledaju i različiti utjecaji na strukturu i organizaciju bunjevačkih zadruga. Ima tu i elemenata iz dijela panonskih zadruga, pa i mađarskih (npr. izbor domaćina i domaćice zadruga) ili onoga što najviše poznajemo iz slavonskih zadruga (periodična podjela ženskih poslova). Dok se taj utjecaj u izboru domaćina i domaćice podjednako odražava na sve bunjevačke podunavske skupine, pojava periodične smjene na obavljanju poslova nije zahvatila sve bunjevačke zadruga. Taj je utjecaj osobito primjetan u zadruzi Đurđin, gdje sve žene, uključujući i domaćicu, redom obavljaju određene poslove (8; 1 : karta). Ta

je podjela prisutna u svim zadrugama bačkih Bunjevaca, a u južnoj Mađarskoj Bunjevci takav sistem podjele ženskih poslova poznaju tek u pojedinačnim slučajevima.

Daleko su značajniji i zanimljiviji određeni elementi dinarskog tipa združnog udruživanja u zadrugama Podunavskih Bunjevaca. Za precizno utvrđivanje srodnih elemenata dinarskih zadruga s bunjevačkim bila bi neophodna detaljna usporedna analiza. Za ovu svrhu naznačit ćemo samo određene karakteristične pojave u dinarskim regijama koje imaju stanovite analogne elemente s bunjevačkim zadrugama.

Za najistočnije dijelove istočne Hercegovine karakteristična je podjela na dvije vrste poslova (kakve uglavnom nema uz rijeku Neretvu): obično je domaćica zadužena za kuhanje, a druga žena, koja se u Hercegovini obično naziva *planinka* brine se o mliječnim proizvodima (1 : karta; 25 : 121—122; 21 : 112). Za najistočnije dijelove Hercegovine pri tome je vrlo karakteristično da nema izmjenjivanja žena («reduša») na pojedinim dužnostima. Dužnosti su stalne, obavljaju ih na duže vrijeme iste žene, jedna kuha, a druga se bavi mlijekom. Pojava je ovdje često povezana s posebnim pravilom o izboru domaćice (koja nije žena domaćina). Načelo o stalnoj podjeli dužnosti, i to oko priređivanja jela i prerade mlijeka, zastupljeno je, koliko to znamo prema nevelikom broju podataka i inače u dinarskim krajevima. Pojedinačnih potvrda ima u Dalmaciji, Lici, zapadnoj i srednjoj Bosni, a načelo o podjeli posla može tu biti povezano s drugim pravilima o izboru domaćice, pa i s pojavom reduša. Značajno je da podjele poslova na brigu o kuhanju i na brigu o mlijeku nema izvan dinarskih krajeva, te da su je Bunjevci po svemu naslijedili iz svoje postojbine. Nedostatak podataka ne dopušta zasad pobliže određivanje (1 : karta). Analogna promjena poslova na kuhanje i preradu mlijeka između *reduše* i *stanarice* potvrđena je kod Bunjevaca u Subotici i Čavolju. Ovdje je po svoj prilici zadržan trag stanovitih pravila pri podjeli određenih vrsta poslova, s time da žene koje obavljaju te dvije vrste poslova nisu stalne, već se redom mijenjaju. Moglo je do te pojave doći pod utjecajem iz susjednih regija, primjerice iz Slavonije (1 : karta). Ni podjela po vrsti poslova nije više u tako pravilnom suodnosu, već su moguće kombinacije različitih poslova. Dok je u Subotici i Čavolju *stanarica* zadužena za mliječne proizvode, u Tavankutu i Žedniku bavi se kokošima. Važno je u odnosu na prethodna zapažanja i pojava naziv *stanarica*. Premda je u istočnijim dijelovima Hercegovine u upotrebi naziv *planinka* za istu pojavu, naziv *stanarica* analogni je termin *planinki* u širem dinarskom prostoru. Pored toga taj naziv nije mogao nastati u Podunavlju, jer u bunjevačkoj gospodarskoj terminologiji nije poznat naziv stan da bi se iz te riječi mogao izvesti naziv *stanarica*. Također nije logično da se ovdje zadrži termin *planinka*, koji se po svoj prilici ubrzo po dolasku Bunjevaca u ove krajeve prestao koristiti, ako su ga pojedine bunjevačke skupine i donijele sa sobom iz svoje postojbine.⁴

Razmatrajući dužnost domaćice utvrdili smo da je u južnoj Mađarskoj veći dio posla u njezinoj nadležnosti (djelomice i u Bačkoj). Snahe svoj dio posla obavljaju po dogovoru i sposobnostima.

U istočnoj Hercegovini, u njezinu zapadnom graničnom području uz Neretvu i ponegdje u zapadnoj Hercegovini izražena je tendencija da glavninu poslova obavlja domaćica, a da joj pri tome snahe pomažu (1 : karta; 25 : 121—122; 40). Ta je pojava potvrđena i u Riječkoj Nahiji u Crnoj Gori (26 : 31).

⁴ Zahvaljujem se J. Andrić na sugestiji da se analogije ovim pojavama traže u istočnoj Hercegovini, te na pomoći pri klasifikaciji ovih podataka i razmatranju nekih drugih pojava iz okvira ovoga rada.

U nekim susjednim regijama — u Konavlima — i nešto dalje u Imotskoj krajini domaćica je dužna da kuha, dok se ostale žene prema svojim sposobnostima dogovaraju o podjeli posla (39 : 263—264; 37; 4). U svim ovim regijama zapravo nema prave podjele posla, osim u plemenu Kuča u Crnoj Gori, gdje postoji tjedna izmjena žena na obavljanju poslova (19 : 110). Premda je u jugoistočnim dinarskim prostorima izbor domaćice uglavnom različit u odnosu na bunjevačke, zanimljiva je koincidencija s dijelom bunjevačkih zadruga u južnoj Mađarskoj da domaćica obavlja glavninu posla, a da se preostali pomoćni poslovi raspoređuju prema sposobnostima ostalih žena u zadruci.

Pojave da sve poslove obavlja jedna domaćica i da domaćici pomažu ređuše koje rade dopunske poslove ili pojava da sve glavne poslove rade ređuše (naše točke 1, 3 i 4) vrlo dobro su potvrđene u Slavoniji te nešto manje i u Vojvodini (1 : karta).

Bunjevačke zadruga u južnoj Mađarskoj u isto vrijeme u sebi sadrže i elemente zadružne i inokosne obitelji. Ovdje nema prave diobe kojom se sinovi odvajaju od oca i samim tim prestaju raditi za njega. Taj proces postupne diobe, uza sve prisutne oblike raspadanja zadruga i za vrijeme njezina trajanja i nakon njezina raspada, značajan je trag. U nekim jugoistočnim dinarskim regijama raspad zadruga bio je postupan ili diobe uopće nije bilo, već su zadruga u izmijenjenim okolnostima trajale u specifičnim prijelaznim oblicima. Osim toga, neke zadruga i nakon diobe zadržavaju nešto od pojava iz zajednice. Ova zapažanja potkrijepit ćemo pojedinim primjerima.

U Popovcima u Donjoj Hercegovini u nekim se zadrugama određeni poslovi, u početku skrivečki a kasnije sve otvorenije, počinju obavljati izvan zadruga i tako zarađeni novac zadrugari prestaju davati domaćinu. On se protivi toj pojavi, ali se postupno prilagođava novonastaloj situaciji (28 : 130).

Zanimljive su okolnosti diobe i života zadruga Bašića u Krivodolu kod Imotskog. Karakteristično je za prvu generaciju zadruga da i nakon diobe zadruga u nekim svojim elementima funkcionira kao i prije diobe. Gospodarske zgrade i prostorije življenja razdvojene su, a novac pripada onome tko ga zaradi. Zemlja se obrađuje i dalje zajednički, dok se plodovi rada dijele u skladu s provedenom diobom. Troškove oko pogreba, liječenja i sl. snose zajednički. Zajedno se kuha samo o blagdanima i u posebnim prilikama. Braća su upućena jedan drugome u posao, međusobno si pomažu, ali nitko nije dužan da polaže račune domaćinu. Na okupu ih drži zajednički rad. Prilikom diobe druge grane zadruga Bašića majka i neudata sestra ostaju s bratom Antom i dodijeljena im je sva zemlja koja po smrti majke ostaje neudatoj sestri, dok plodove koristi Ante, jer je dužan tu zemlju obrađivati (4). Slične su bile okolnosti diobe zadruga Mandić-Josini u Čavolju. Nakon diobe zemlja ostaje ocu i neudatoj kćeri koja s njim ostaje. Jedan od sinova bio je dužan tu zemlju obrađivati, a obrani prirod dijelili su na jednake dijelove. Slično je bilo i u Gornjem Sentivanu i Kačmaru (1).

U zadruci Zorića-Cunića u Grudama u zapadnoj Hercegovini nakon diobe dva brata s obiteljima ostaju s roditeljima još »dvi-tri godine zajedno«, ali se znalo čije je što (40).

U okolici Čapljine u nekim se zadrugama događalo da se zadruga ne izdijeli potpuno, neka su braća i dalje ostajala zajedno ili se nakon diobe opet saстанu u zajednici i dalje rade i žive kao i prije (25 : 129).

Tendencija da se u Podunavlju bunjevačke zadruga dijele za života oca mogla bi imati dodira s dinarskim pojavama. Otac dopušta da se zemlja interno podijeli kako bi je sinovi koristili za svoje potrebe, premda se ta pojava kosi sa zakonskim odredbama po kojima je otac doživotni vlasnik za-

družne imovine. Čini se da bi takve pojave mogle u sebi sadržavati i neke običajno-pravne elemente. Zasad možemo samo ukazati na neke zanimljive momente koji proizlaze iz konkretnih uzoraka postupne diobe zadruga, karakteristične za neke bunjevačke zadruge.

Pri analizi bunjevačkih zadruga u Podunavlju uočili smo neke karakteristične pojave u podjeli poslova i određene tendencije koje su se iskazivale prilikom diobe zadruga. Postojanje u pojedinostima gotovo istih ili sličnih elemenata u nekim pojavama iz zadružnog života i u fazi njihova raslojavanja u jugoistočnim djelovima dinarskog areala indikativno je i poticajno da se istraživanje srodnih elemenata pojava produbi i proširi. To bi bilo potrebno, jer se zasad čini da takvih potvrda za druge regije nema. Šira analiza i usporedba bunjevačkih zadružnih sustava s dinarskim, pa i drugim južnoslavenskim sustavima, mogla bi dati značajne rezultate u rasvjetljavanju problematike zadruga u južnoslavenskim prostorima. Osim toga, ovim radom nagovijestili smo da bi takva usporedba mogla ujedno dati i značajne doprinose rasvjetljavanju pitanja porijekla Bunjevaca. Analiza nekih drugih pojava u Bunjevaca pokazala je slične prostorne analogije (14). Stoga, dosadašnja saznanja mogu poslužiti kao putokaz daljim istraživanjima bunjevačkih zadruga, pa i drugih etnoloških pojava, u svim njihovim ograncima.

LITERATURA I IZVORI:

Skraćenice za označavanje arhivske građe:

EZ FFZ Z = Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu — Zadruge
NMB EA = Néprajzi Múzeum Budapest (Etnografski muzej u Budimpešti)

1. Andrić, Jasna. »Zadruga, novija istraživanja, njihova svrha i rezultati«. *Etnološki pregled*, Cetinje, 10/1972, str. 57—76 (+karta).
2. Antunovics, József. »A szabadkaj dalmáta népszokások rövid történeti ismertetéssel«. Hazánk, Budapest, I/1958, br. 1—2, str. 203—215.
3. Barabás, Jenő. Die Grossfamilie in Ungarn. *Ethnologia Europea*, Göttingen, V/1973, br. 1 (1972), str. 102—104.
4. Bašić, Mate. »Obiteljske zadruge Bašića u Krivodolu«. EZ FFZ Z 122, Zagreb, 1981.
5. Bellosics, Bálint. »Bunyevácok«. *Bács-Bodrog vármegye egyetemes monografiája*, I (ur. Borovszky Samu). Budapest, 1909, str. 395—407.
6. Černelić, Milana. »Zadruga Balažević-Marinkić«. Tavankut. EZ FFZ Z 116, Zagreb, 1980.
7. Černelić, Milana. »Zadruga Gabrića«. Žednik. EZ FFZ Z 117, Zagreb, 1980.
8. Černelić, Milana. »Zadruga Dulića«. Đurđin. EZ FFZ Z 118, Zagreb, 1980.
9. Černelić, Milana. »Zadruga Matarići-Opštinarin«. Matarići. EZ FFZ Z 138, Zagreb, 1981.
10. Černelić, Milana. »Zadruge na salašima na Bezdanskom putu (Firanovi salaši, salaši Vujkovići, Jerkovići i Dorotići)«. EZ FFZ Z 143, Zagreb, 1981.
11. Černelić, Milana. Terenski zapisi iz 1983. godine u južnoj Mađarskoj.
12. Černelić, Milana. »Egy zombori mézeskalacsos családról«. *Folklór és tradíció*, Budapest, 1/1984, str. 222—236.
13. Černelić, Milana. »Običaj plesa s nevjestom u svadbenim običajima Bunjevaca«. *Folklór és tradíció*, Budapest, 5/1983, str. 114—130.
14. Černelić, Milana. »Tradicije svatovskih časti, njihovi nazivi i uloge kod Bunjevaca s osobitim obzirom na pojavu i uloge staćela:«. *Magistarski rad*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988, 341 str. (+ 35 tabela).

15. Čupurdija, Branko. »Društveni život na salašima u okolini Subotice«. *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU*, Beograd, 13/1981, str. 1—41 (ćir.).
16. Deisinger, Margit. »A detszláv nagycsalád, néphit, szokások«. NMB EA 3028, Budapest, 1952.
17. Deisinger, Margit. »Néphit és népszokások (bunjevác)«. NMB EA 3031, Budapest, 1952.
18. Deisinger, Margit. »Vegyes népráji gyűjtés«. NMB EA 3023, Budapest, 1952.
19. Dučić, Stevan. »Život i običaji plemena Kuća«. *Srpski etnografski zbornik*, Beograd, LXVIII/1931, 569 str. (ćir.).
20. Gavazzi, Milovan. »Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Evrope«, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja, Zagreb, 1988, str. 80—93.
21. Grdić-Bjelokosić, Luka. »Nešto iz narodnog pravosuđa i života u porodici i zadruci«. *Bosanska vila, list za zabavu, pouku i književnost*, Sarajevo 6/1891, str. 312—313, 330.
22. Ivanić, Ivan. *O Bunjevcima, povesničko-narodopisna rasprava*. Subotica, 1894.
23. Iványi, István. »A szabadkai bunjevácok és szokásaik«. *Ethnographia*, Budapest, II/1891, str. 185—200.
24. Iványi, István. *Szabadka szabad király város története*, I—II. Szabadka, 1892.
25. Janjić, Stjepan. »Porodična zadruga u istočnoj Hercegovini«. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Sarajevo XXII/1967, str. 109—142.
26. Jovičević, Andro. »Narodni život (Riječka nahija u Crnoj Gori)«. *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, Zagreb, XI/1910, str. 1—43.
27. Mandić, Mišo. *Iz osamstoljetne kronike Čavolja*. Budimpešta: Poduzeće za izdavanje udžbenika, 1984.
28. Mičović, Ljubo. »Život i običaji Popovaca«. *Srpski etnografski zbornik*, Beograd, XLV/1952, 441 str. (ćir.).
29. Milić, Ivo. »O bačkim Bunjevcima«. *Književni sever*, Subotica, III/1927, sv. 3—4, str. 95—102.
30. Morvay, Judit. »The Joint Family in Hungary«, in: *Europa et Hungaria. Congressus Ethnographicus in Hungaria*, Budapest, 16—20. X. 1963. Budapest, 1965, str. 231—242.
31. Morvay, Judit. *Nagycsalád. Magyar Néprajzi Lexicon*, III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, 751 str.
32. Penavin, Olga. *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórogyon)*. Újvidék: Forum, 1981, 224. str.
33. Peruničić, Branko. »*Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine*«. Beograd: Naučno delo, 1958, 151 str. (ćir.).
34. Popovich, György. »Ivanyi és a Bunjevácok ethnografiája«. *Ethnographia*, Budapest, IV/1893, str. 60—66.
35. Szárics, Jenő. »A Bunjevácok«. *Regélő Pesti Divatlap*, Budapest, 80/1842, str. 849—853.
36. Sekulić, Ante. »Narodni običaji bačkih Bunjevaca«. *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, Zagreb, 48/1980, 478 str.
37. Stojanović, Andrija. »Zadruga u Konavlima«. *EZ FFZ Z 19*, Zagreb, 1961.
38. Ulmer, Gašpar. »Porodične zadruga kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka. *Zbornik za istoriju. Matica Srpska*, Novi Sad, 16/1977, str. 123—129.
39. Vukmanović, Jovan. *Konavli. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1980, 469 str. (ćir.).
40. Zorić, Damir. »Zadruga Zorića-Čunića u Grudama«. *EZ FFZ Z 144*, Zagreb, 1982.

ZSÖVETKEZETI NYOMOK A DÉLMAGYARORSZÁGI BUNYEVÁCSZOKNÁL ÖSSZEFOGLALÓ

A magyarországon, Baja város környékén megtelepedett bunjevácok etnikai szövetségét nyomainak bemutatásánál elsősorban az 1984. évi terepi kutatásaim eredményeit használok fel. Ezek a kutatások kimutatták, hogy csak töredékes kép

kapható e bunyevácok szövetkezeti életmódjáról, felhasználásá mégis jelentős lehet, mert a bunyevácok szövetkezeteiről ezen a vidéken a néprajzi irodalom nem tartalmaz adatokat és általában is igen hiányos. Szövetkezetet sok cikk emleget, ám igen keveset mond azok alapvető meghatározóiról: az adatok egészen általánosak és hiányosak.

A délmagyarországi bunyevác etnikai népesség lakta vidéken végzett terepi kutatások ezen életmód nyomain kívül jelentős és érdekes adatokat eredményeztek a családi élet átmeneti formáiról szövetkezetből az egyéni családokba. Az itteni bunyevácok szövetkezeteinek nyomai bemutatása után, megkísérlem azok összehasonlítását a jugoszláv Bácska bunyevácainak szövetkezeteivel. A jugoszláviai bunyevác szövetkezetek adatai elsősorban csak saját terepi kutatásaink eredményei és a magyarországi kutatásokkal szemben meglehetősen kerek egész és áttekintést ad a bácskai bunyevác lakosság szövetkezeteiről.

ON THE TRACES OF THE ZADRUGA AMONG THE BUNJEVCI OF SOUTH HUNGARY

SUMMARY

In presenting the traces of the *zadruga* (co-operative rural community) among ethnic groups of Bunjevci in the vicinity of Baja, South Hungary, the author first of all gives the results of field research which she conducted in this area in 1984. Although this research showed that one can get only a fragmentary view of the communal form of life among the Bunjevci, the results were all the more significant since there is no ethnological literature pertaining to the *zadruga* among these groups of Bunjevci. Literature on the *zadruga* among the Bunjevci is in general also scarce. Although *zadruga* (plur.) and their basic determinants are mentioned in many articles, this data is completely generalised and scarce. The field work among Bunjevac ethnic groups in South Hungary, besides locating traces of this form of living, also relieved data on transitional forms of family life, from the *zadruga* to the nuclear family. After reviewing the traces of the *zadruga* among Bunjevci in South Hungary, the author attempts to compare them with *zadruga* among Bunjevci in Bačka in Yugoslavia. The data on Yugoslav Bunjevac *zadruga* has also been collected, primarily, as a result of the author's own field work, which, in comparison with research in Hungary, produced a fuller and more detailed overview of the Bunjevac population in Bačka.